מצגת

אין כמו אם־המושבות פתח תקוה

כיכר המייסדים
בפתח תקוה

אבני מורשת

תחקיר, צילום וכתיבה
עודד פרגאי

כיכר המייסדים שבמרכז פתח תקוה נתחמת על ידי הרחובות יהודה ליב פינסקר ממערב, יהושע שטמפפר מצפון, חיים עוזר ממזרח וחובבי ציון מדרום. יש בה שני מפלסים:

מפלס אחד הוא בגובה המדרכה. יש עליו מזרקה במקום שהייתה הבאר הראשונה, וקיר שמסתיר מתקני שירות שונים, ועליו תמונות מְעָבָרַה של הכיכר. הקיר הוא גם בסיס לפסלי מתכת המנציחים את תזמורת "כינור ציון" שנהגה לנגן בכיכר בעשורים הראשונים של המאה העשרים.

על קיר מתקני השירות בצד הדרומי של הכיכר – פסלי המתכת המנציחים את תזמורת "כינור ציון"

התמונות על הקיר הדרומי של הכיכר הן משנות ה־30 וה־40 של המאה העשרים, כאשר ב־1937 המושבה קיבלה מעמד של עיר. בתקופה הזאת, בשעות הבוקר של ימי חול, הכיכר הייתה המקום בו נאספו פועלי חקלאות מחפשי עבודה, ובשעות הערב ובימי שבת וחג היא שימשה מרכז להתכנסות חברתית של בני העיר. בהתכנסויות אלו הנעימה תזמורת בשם "כינור ציון" את שהותם של המבקרים בכיכר.

תזמורת "כינור ציון" בתקופות שונות –
תמונות על גבי קיר בצד הדרומי של הכיכר

בשנת 1938, לכבוד חגיגות שישים שנה לפתח תקוה, שופצה הכיכר בגן ציבורי – הראשון בפתח תקוה. הוא נקרא "גן המייסדים".
עבור התזמורת הוקם ביתן מקורֶה, מתוּמן [פָּביליוֹן]

למעלה ובמרכז:
גן המייסדים והביתן [פביליון]
עבור התזמורת ב־1944:
תמונות על גבי קיר בצד הדרומי
של הכיכר

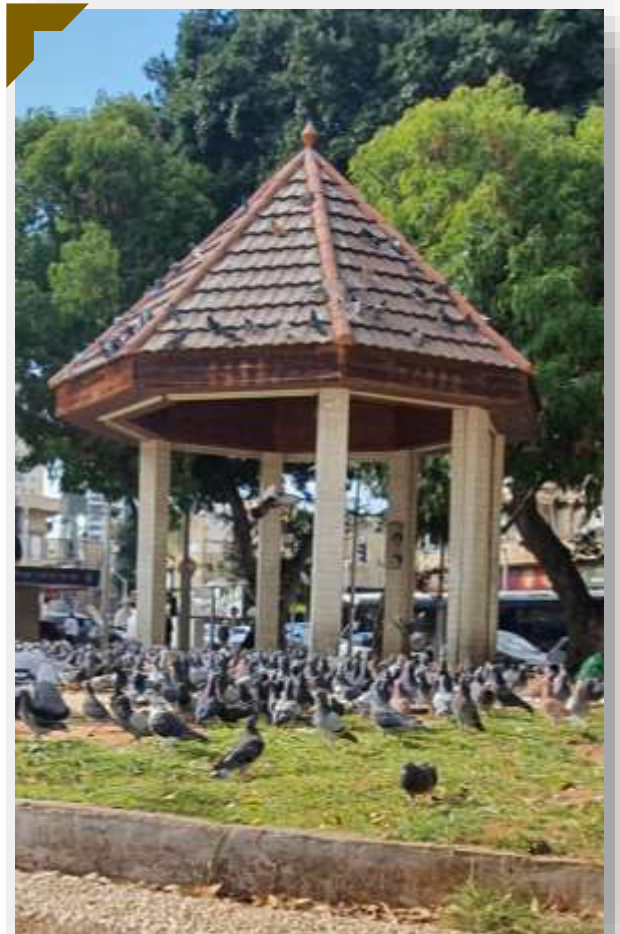

כיכר המייסדים בשנות ה־60:
תמונה על גבי קיר בצד הדרומי
של הכיכר

פסל החריש הראשון באדמות פתח תקוה.
התמונה צולמה בתחילת 2024, בזמן
מלחמת "חרבות ברזל", שבמהלכה היה
תקוע דגל ישראל בתוך גלגל המחרשה.

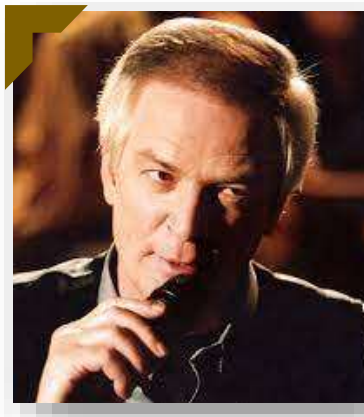
המפלס האחר של הכיכר מוגבה ומכוסה מדשאה. יש עליו פסל המנציח את החריש הראשון באדמות המושבה, שִחזור של המבנה שהתזמורת הייתה מנגנת בצילו, וחמש מצבות, שעליהן לוחות שיש שמנציחים חמישה מהמתיישבים הראשונים.
בחזית של כל לוח קבועה תמונה של המייסד בליווי כיתוב אודותיו, ובעורפו – תבליט של הדמות רכובה על סוס.
לוחות השיש עוצבו על ידי האמן שמואל בן־עמי.

שחזור חלקי של
המבנה שתזמורת
"כינור ציון"
נהגה לנגן בצילו

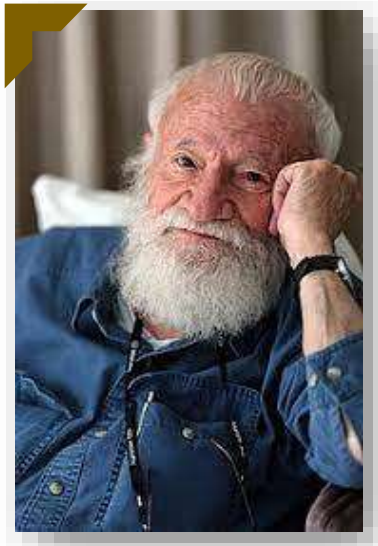
אין כמו אם־המושבות פתח תקוה

בשנת 1876 אדמות הכפר אוּמְלַבֶּס עמדו למכירה. ארבעה עסקנים: זרח ברנט, דוד גוטמן, יואל משה סלומון ויהושע שטמפפר נפגשו ביפו עם בא־כוח המוכר ויצאו עימו לתור את השטח. הנחלה שהוצעה לאנשי המשלחת תחילה אכן נראתה להם, אבל הם הבחינו שתושבי הכפר עצמו היו דוויים ולכן המסיירים נדרשו לבדיקות נוספות. יואל משה סלומון נשאר בשטח עוד מספר ימים והוא גילה שהסיבה למחלות שתושבים סבלו מהן היא שמי הירקון באזור מזוהמים, היות שהכפריים משליכים לתוכו את הפגרים של בהמות הבית שלהם. כשחזר סלומון ליפו הציע לדוד גוטמן לנסות לקנות תחילה שטח אדמה סמוך, רחוק יותר מהנחל. על מנת להפיג את החששות לגבי המחלות באזור, פנו גוטמן וסלומון לרופא יווני ידוע, ד"ר קַלֶרְמוֹ מַזַארַקִי, וביקשו ממנו לסקור את המקום. נערך סיור נוסף שהשתתפו בו גוטמן, סלומון, שטמפפר ומזארקי, ובו פסק הרופא שמהעדרן של ציפורים באזור אפשר להסיק שהאוויר שם "רע ומושחת". חרף הקביעה הזאת החליטו גוטמן, סלומון ושטמפפר לקנות את האדמות.

אריק איינשטיין

מקור: האתר הרשמי של אריק איינשטיין

יורם טהרלב

מקור: ויקיפדיה

הפזמונאי יורם טהרלב (1938 – 2022) כתב ב־1968 פזמון אודות הפרשה הזאת. הפזמון, "הבלדה על יואל משה סלומון", הולחן על ידי שלום חנוך וזכה להצלחה גדולה הודות לביצוע של אריק איינשטיין (1939 – 2013). מילותיו מופיעות בשקף הבא.

מבין חמישה לוחות השיש שבכיכר המייסדים, ארבעה מהם מנציחים ארבעה מחמשת הרוכבים שנזכרים בפזמון.

בְּבֹקֶר לַח בְּשְׁנַת תַּרְלָ"ח
עֵת בְּצִיר הָעֲנָבִים
יָצְאוּ מִיָּפוֹ עַל סוּסִים
חֲמֵשֶׁת הָרוֹכְבִים.

שְׁטַמְפְּפֵר בָּא וּגוּטְמָן בָּא
וְזֶרַח בַּרְנֵט
וְיוֹאֵל מֹשֶׁה סָלוֹמוֹן
עִם חֶרֶב בָּאַבְנֵט.

אִתָּם רָכַב מָזָרְקִי
הַדּוֹקְטוֹר הַכָּסוּף
לְאֹרֶךְ הַיַּרְקוֹן הָרוּחַ
שָׂר בְּקִנֵי הַסּוּף.

לְיַד אוּמַלְבֶּס הֵם חָנוּ
בְּלֶב בְּצוֹת וּסְבַךְ
וְעַל גִּבְעָה קְטַנָּה טִפְּסוּ
לִרְאוֹת אֶת הַסְּבִיבָה.

אָמַר לָהֶם מָזָרְקִי
אַחֲרֵי שָׁעָה קְצָרָה:
אֵינִי שׁוֹמֵעַ צִפֳּרִים
וְזֶה סִימָן נוֹרָא.

אִם צִפֳּרִים אֵינָן נִרְאוֹת
הַמָּוֶת פֹּה מוֹלֵךְ
בְּדַאי לָצֵאת מִפֹּה מַהֵר
הִנֵּה אֲנִי הוֹלֵךְ.

קָפַץ הַדּוֹקְטוֹר עַל סוּסוֹ
בִּי חַס עַל בְּרִיאוּתוֹ
וְהָרֵעִים שְׁלָשְׁתָּם יָצְאוּ
לָשׁוּב לָעִיר אִתּוֹ.

אָמַר אָז יוֹאֵל סָלוֹמוֹן
וּשְׁתֵּי עֵינָיו הוֹזוֹת:
"אֲנִי נִשְׁאָר הַלַּיְלָה פֹּה
עַל הַגִּבְעָה הַזֹּאת".

וְהוּא נִשְׁאַר עַל הַגִּבְעָה
וּבֵין חֲצוֹת לְאוֹר
פִּתְאֹם צָמְחוּ לְסָלוֹמוֹן
כְּנָפַיִם שֶׁל צִפּוֹר.

לְאָן הוּא עָף, לְאָן פָּרַח
אֵין אִישׁ אֲשֶׁר יֵדַע
אוּלַי הָיָה זֶה רַק חֲלוֹם
אוּלַי רַק אַגָּדָה.

אַךְ בְּשֶׁהַבֹּקֶר שׁוּב עָלָה
מֵעֵבֶר לֶהָרִים
הָעֵמֶק הָאָרוּר נִמְלָא
צִיּוּץ שֶׁל צִפֳּרִים.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי עַד הַיּוֹם
לְאֹרֶךְ הַיַּרְקוֹן
הַצִּפֳּרִים שָׂרוֹת עַל יוֹאֵל
מֹשֶׁה סָלוֹמוֹן.

יהושע שטמפפר נולד ב־1852 בהונגריה (כיום, סלובקיה). בצעירותו עלה בו רעיון לעלות לארץ ישראל ולהקים בה התיישבות חקלאית, אבל הוריו התנגדו לכך. לכן ברח מהבית ללא פרוטה ואת החלק של דרכו לארץ, עד איסטנבול, הלך ברגל. הגיע לארץ ב־1869. תחילה התגורר בירושלים, ושם נישא. בשנת 1878 היה אחד משלושת האנשים שקנו את אדמות אום־אַלבֶּס והקימו עליהן את פתח תקוה. הוא השתתף בחריש הראשון ובחפירת הבאר הראשונה (שהערבים קראו על שמו, בִּיר־יהושע).
שטמפפר נסע מספר פעמים לחו"ל לגיוס כספים עבור המושבה, ובפרט – עבור רכישת משאבה לבאר. בשהחלו התנכלויות של ערבים למושבה, היה הראשון שיצא על סוסו להגן עליה. כיהן כיו"ר ועד המושבה עד לפטירתו בשנת 1908.

מימין:
צד א' – לוח השיש לזכרו של יהושע שטמפפר

משמאל:
צד ב' – פסל דמותו על גבי סוס

צילום: ישראל פרקר, מאתר פיקיוויקי

זרח ברנט נולד בליטא ב־1843 ועלה לארץ ישראל ב־1871. השתתף בקניית שטח האדמה הראשון לשם יסוד פתח תקוה. בנה את בית האבן הראשון במושבה (כיום – ברחוב שטמפפר פינת רחוב בר־כוכבא). בשלב שני הוא בנה בית בן שתי קומות – הראשון בפתח תקוה. הבית שימש מרכז להגנת המושבה כאשר ערביי הסביבה התקיפו אותה ב־1890. ברנט גם תרם לבניית בית המרחץ במושבה והכניס לבית הכנסת ספר תורה.
מלבד פעולותיו למען פתח תקוה, היה בין מקימי שכונת מאה שערים בירושלים ושכונת נוה שלום ביפו.
במהלך חייו היו לו קשיים כלכליים ובריאותיים, ובעטיים נאלץ לעזוב את ארץ ישראל (ולעלות אליה מחדש) מספר פעמים. את רכישת האדמות עבור פתח תקוה ביצע אחרי שעלה לארץ ישראל בפעם השלישית, ב־1877.

לוח השיש לזכרו
של זרח ברנט

אין כמו אם־המושבות פתח תקוה

יואל משה סלומון נולד בירושלים ב־1838, ונודע כעיתונאי. הוא הקים בית דפוס בירושלים והוציא בו לאור את עיתון "הלבנון", כתב־העת העברי הראשון בארץ. ירושלים של אותה תקופה הייתה כולה בתוך החומות. סלומון היה הראשון שפרץ את החומות: ביחד עם שישה שותפים קנה קרקע מחוץ להן ויסד את מה שלימים נקרא שכונת נחלת שבעה, בה הקים את ביתו. ב־1874 יסד (עם אחרים) את שכונת מאה שערים. הוא הטיף להקמת התיישבות חקלאית בארץ ישראל, ובכך עורר את רוגזם של מנהיגי הישוב הישן שנסמכו על תרומות מחו"ל (ה"חלוקה"). בשל כך נאלץ לוותר על פרסום כתבי העת שהיה העורך שלהם, ופנה מכתיבה לעשייה: ב־1878 היה בין רובשי האדמות והמתיישבים הראשונים בפתח תקוה. כשפרצה במושבה מחלת מלריה הוא עזב אותה, ויסד את המושבה יהוד.

לוח השיש לזכרו של
יואל משה סלומון

מאיר דוד גוטמן נולד בהונגריה ובד־בבד עם היותו שומר מצוות, התמחה במסחר והצליח בעסקיו. הצלחתו הכלכלית אפשרה לו לתמוך בתלמידי ישיבה בגולה, וגם לשלוח תרומות לארץ ישראל. ב־1876 חיסל את עסקיו בהונגריה ועלה לארץ ישראל. ההון שצבר אפשר לו לא רק לתרום למוסדות ציבור אלא גם לקנות קרקעות בארץ. בהיותו נתין אוסטרי (האימפריה האוסטרו־הונגרית) היה רשאי לרכוש קרקעות (מה שבדרך כלל לא התאפשר למי שלא היה נתין תורכי). לפיכך הוא זה שבשמו נרכשו הקרקעות שעליהן נוסדה פתח תקוה. הוא גם מימן את הרכישה, ובהמלצת האגרונום דוד רגנר שהביא למושבה החדשה, מימן גם רכישה של שוורים בסוריה ומחרשה מודרנית באירופה. מאיר גוטמן היה ראש ועד המושבה מ־1878, חמש שנים ביחד עם יואל משה סלומון, ואחר כך – לבדו, עד 1886.

לוח השיש לזכרו
של מאיר דוד גוטמן

יהודה ראב נולד בהונגריה. עלה לארץ ישראל יחד עם אביו אליעזר ואחיו, משה שמואל ראב, ובתחילה גר בירושלים. כשפתח תקוה נוסדה, הוא חפר בידיו את הבאר הראשונה, כשכיר של המתיישבים הראשונים. ביחד עם אביו חרש את התלם הראשון במושבה, במחרשה שיובאה מאירופה. הוא היה השומר העברי הראשון של המושבה, וביחד עם דאוד אבו יוסוף שמר על השדות מפני הבדואים.
אחרי שש שנים כפועל שכיר הוא רכש בפתח תקוה חלקת אדמה משל עצמו. יהודה ראב נשאר בפתח תקוה גם כאשר תקפה את המושבה מגפת מלריה, ורבים ממתיישביה הראשונים עזבו לזמן־מה ליהוד.

לוח השיש לזכרו
של יהודה ראב

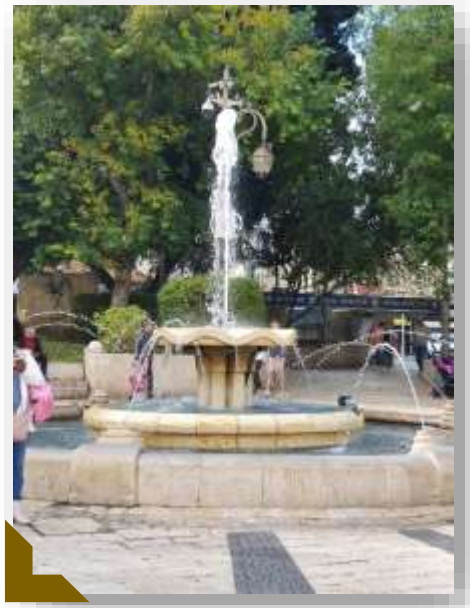
ביכר המייסדים נמצאת במקום שבו החלה ההתיישבות של מייסדי פתח תקוה בקיץ 1878. בין המתיישבים במקום היו זרח ברנט, יהושע שטמפפר, יהודה ראב ואביו אליעזר ראב, יואל משה סלומון, דוד גוטמן, מיכאל שפירא (אחיו הבכור של אברהם שפירא), מיכל לייב כץ, נתן גרינגרט, דוד רגנר ועוד.

בתחילה הייתה במקום גבעה. המתיישבים הקימו גורן במרכזה, בנו את בתיהם מסביב לגורן, ובשולי הגבעה חפרו באר ולידה הקימו בית משאבות ושוקת להשקיית חיות בית.

המקור: פיקיוויקי

המזרקה שמפארת את ביכר המייסדים נמצאת היכן שנחפרה הבאר.

המזרקה בביכר המייסדים

משמאל למעלה: איור של הבאר הראשונה, על דופן קיר בפאה הדרומית של ביכר המייסדים

משמאל למטה: הבאר הראשונה, על גבי בול דואר משנת 1949

מקורות:

- המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, **דף מידע לסיור פתח תקוה – אם המושבות**, 2005
- הארכיון לתולדות פתח תקוה ע"ש עודד ירקוני: **מגן המייסדים לכיכר המייסדים**
- ויקיפדיה: הבלדה על יואל משה סלומון,
- הבלדה על יואל משה סלומון
- **הסיפור מאחורי השיר הבלדה על יואל משה סלומון**
- הקלטה של הבלדה על יואל משה סלומון
- הארכיון לתולדות פתח תקוה ע"ש עודד ירקוני: **יהושע שטמפפר**
- ויקיפדיה – הערכים על **זרח ברנט**, **יואל משה סלומון**, **מאיר דוד גוטמן** ו**יהודה ראב**

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [01/2024]

תחקיר, צילום וכתיבה: עודד פרגאי

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת